

SAMAD SÕNAD, TEINE VIIS

Draamateater

PIRET JAAKS

SAMAD SÕNAD, TEINE VIIS

2021

ühes osas

lavastaja → MARI-LIIS LILL

kunstnik → EMER VÄRK

helilooja → MARTEN KUNINGAS

valguskujundaja → PRIIDU ADLAS

heli kokkumäng ja lõppviimistlus →

Pille-Riin Langeproon

viimase klaveripala on

sisse mänginud → JOEL REMMEL

etenduse juht → ANNELI ROOSI

mängivad → TEELE PÄRN ja BRITTA SOLL või

MARI-LIIS LILL

Esietendus 20. novembril 2021 väikeses saalis.

EESTI VABAKS!

SU ÜLE JUMAL VALVAKU
MU ARMAS ISAMAA

Kui lastelt küsida, kuidas Eesti taas vabaks sai, öeldakse särasilmi: „Me laulsime end vabaks!” Ja see on ka tõsi. Lihtsalt üks osa tõest. Selle varju kipub jääma narratiiv, kui palju tuli selleks tegelikult tööd teha, et Eesti riik iseseisvaks saaks. Ja see töö peab jätkuma, igapäevaselt. Ka siis, kui Sisypchos kivi enam lükata ei jaksa ja see mäenõlvalt alguse poole tagasi hakkab vajuma või omavahelised erimeelsused nii kirglikuks kisuvad, et riigiehitamist takistama hakkavad.

Enne iseseisvusotsuse ettelugemist, 1991. aastal, kõneldi sellest, et ajalugu liigub spiraale mööda ja vahel leiame end taas sellest samast punktist, kus me oleme juba olnud. Täna, kolmkümmend aastat hiljem, kuuleme taas avalikus ruumis jutte sellest, et meie vabadus on ohus, ühiskond lõhestunud, kokkuleppimine näib võimatu. Samad sõnad, kuigi teine viis. Ja kuidagi lohutav on selles hetkes tõdeda, et see ei ole midagi uut, me oleme siin juba olnud. Ja sellest välja tulnud. Isegi siis, kui tankid olid tänavatel. Või justnimelt selle tõttu?

Meid huvitas, kuidas üldse sünnib müüt (me laulsime ennast vabaks!), kuidas me mäletame (ühest ja samast päevast võivad inimestel olla kardinaalselt erinevad mälestused) ja kuidas leida otsustaval hetkel endas jõudu panna oma ego kõrvale ning tegutseda ühise eesmärgi nimel (nii minevikus kui ka tänapäeval).

Materjali süüvides sai üsna pea selgeks, et kui püüda seda lugu ehitada üksnes dokumentaalsusele rõhudes, siis võib sellest tulla 24-tunnine lavastus (ühes vaatuses), sest igaühel on oma versioon toimunust. Meie ehitasime üles mängu, mis tõukub küll päris inimestest ja nende mälestustest, aga kus olulisim ei ole mitte see, kes mida

ütles, vaid see, kuidas ideed liikusid: milles vastanduti, mida kardeti, millele loodeti, millist Eestit taheti ja millal ta ükskord ometi saabub.

See lugu sai inspiratsiooni intervjuudest, mida tegime naistega, kes aitasid kaasa Eesti iseseisvuse taastamisele. Esiteks, kuna naised kipuvad oma suurtest tegudest vähem rääkima ja seetõttu ei pruugi järeltulevad põlvned neid vääriliselt mäletada. Samuti seetõttu, et kui sukelduda inimeste mälestustesse, siis räägitakse nendest ärevatest päevadest väga erinevaid versioone, aga ref-räänina kordub, et see oli üks või teine naine, kes kriitilisel hetkel oskas teha kahte osapoolt lepitava ettepaneku (näiteks Põhiseadusliku Assamblee loomine) või pliiatsi haarata ja otsuse eelnõu riiklikust iseseisvusest lõpuni kirjutada, kui esialgsel kirjapanijal närv mustaks läks ja too pliiatsi nurka viskas.

Sõnavõttud ja laulud, piketid ja kirjad, seadusaktid ja kohtumised riigipeadega, puruksrebitud mantel ja magamata ööd. Tilk tilga haaval uuristati kivisse auk, et iseseisvus tagasi tuua. Ja nad tõidki: oma otsustusvõime, töökuse, kannatlikkuse, kaine mõistuse ja mõistagi oskusega leppida kokku.

Nendele naistele kuulub meie kustumatu tänu ja lugupidamine. Olgu siinkohal ära toodud ka nende nimed selles järjekorras, nagu nendega lavastust ette valmistades vestlesime:

Marju Lauristin

Liia Hänni

Sirje Endre

Lagle Parek

Lehte Hainsalu

Mari-Ann Kelam

Mai Kolossova

Mari-Liis Lill ja Piret Jaaks

PÕHISEADUSPOEEM

Kõikumatus usus ja vankumatus tahtes
kindlustada ja arendada riiki,
mis on rajatud vabadusele, õiglusele ja
õigusele,
mis on kaitseks sisemisele ja välisele rahule
ning pandiks praegustele ja tulevastele
põlvedele,
mis peab tagama eesti rahvuse, keele ja kul-
tuuri säilimise läbi aegade...
Eesti on iseseisev ja sõltumatu demokraatlik
vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on
rahvas.

Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu
ning võõrandamatu.

8 Kaitseks sisemisele ja välisele rahule.
Kaitseks sisemisele ja välisele rahule.

Eesti loodusvarad ja loodusressursid on rah-
vuslik rikkus, mida tuleb kasutada säästlikult.
Igaüks on kohustatud säästma elu- ja loo-
duskeskkonda ning hüvitama kahju, mis ta on
keskkonnale tekitanud.

Kaitseks sisemisele ja välisele rahule.
Kedagi ei tohi diskrimineerida rahvuse, rassi,
nahavärvuse, soo, keele, päritolu, usutun-
nistuse, poliitiliste või muude veendumuste
tõttu.

Samuti on seadusega keelatud ja karistatav
õhutada vihkamist, vägivalda ja diskriminee-
rimist ühiskonnakihtide vahel.

Kõikumatus usus ja vankumatus tahtes.
Kaitseks sisemisele ja välisele rahule.

Igaühel on õigus elule.
Kellegi au ega head nime ei tohi teotada.
Kedagi ei tohi piinata, julmalt või väärikut
alandavalt kohelda ega karistada.
Igaühel on õigus vabale eneseteostusele.
Kõikumatus usus ja vankumatus tahtes.
Igaühel on südametunnistuse-, usu- ja mõt-
tevabadus.

Teadus ja kunst ning nende õpetused on
vabad.

Igaühel on õigus säilitada oma rahvus-
kuuluvus.

Kaitseks sisemisele ja välisele rahule.
Igaühel on õigus jääda truuks oma arvamus-
tele ja veendumustele. Kedagi ei tohi sundida
neid muutma.

Veendumustega ei saa vabandada õiguse-
rikkumist.

Kõikumatus usus ja vankumatus tahtes.
Kaitseks sisemisele ja välisele rahule.
Eesti kodaniku kohus on olla ustav põhisea-
duslikule korrale ning kaitsta Eesti iseseis-
vust.

Kõikumatus usus ja vankumatus tahtes.
Kaitseks sisemisele ja välisele rahule.
Kaitseks sisemisele ja välisele rahule.

Mari-Liis Lill
Eesti Vabariigi põhiseaduse põhjal

SÜNDMUSI ISESEISVUSE TEEL

1944

18. september

Presidendi kohusetäitja Jüri Uluots nimetas ametisse Eesti Vabariigi valitsuse. Kui Vabariigi President oli takistatud ametikohustuste täitmisel, täitis Vabariigi Presidendi ülesandeid peaminister, pannes peaministri ülesanded selleks ajaks peaministri asetäitjale. Kui peaminister ega tema asetäitja ei saanud täita peaministri ülesandeid, siis pidi neid täitma Vabariigi Valitsuse kõige vanem liige. 1945. aastal, pärast Jüri Uluotsa surma, oli 18. septembril 1944 Jüri Uluotsa ametisse nimetatud Vabariigi Valitsuse (peaministri asetäitja Otto Tief) vanim liige välisminister August Rei - tema astuski ametisse pärast Jüri Uluotsa surma. Samamoodi astus iga uus Peaminister Vabariigi Presidendi ülesandeis ametisse kuni 1992. aastani.

1959

15. jaanuar

Rahvaloenduse andmetel elas Eestis 1,2 miljonit inimest, neist eestlasi 75%.

1960

12. november

Balti riikide esindajad andsid ÜROle märgukirja, nõudes okupatsiooni lõpetamist Balti riikides.

1966

13. veebruar

BATUN (Baltic Appeal to the United Nations).

1972

24. oktoober

Eesti Demokraatliku Liikumise (1972–1975, vastupanuliikumine Eesti NSV-s) ja Eesti Rahvusrinde märgukiri ÜRO Peaassambleele, taotlemaks abi Eesti Vabariigi taastamiseks.

1979

17. jaanuar

Rahvaloenduse andmetel elas Eestis 1,46 miljonit inimest, neist eestlasi 64,7%.

23. august

Balti apell.

1980

28. oktoober

40 kiri.

1985

23. aprill

NKLP Keskkomitee peasekretär Mihhail Gorbatšov tegi teatavaks oma programmi: perestroika ja glasnost.

1987

1. mai

Fosforiidisõda. Tartu tudengite kollased särgid „Fosforiit – tänan, ei!“.

14. mai

Alo Mattiiseni „Ei ole üksi ükski maa“ (sõnad Jüri Leesment) Tartu levimuusika-päevadel.

23. august

Hirvepargi miiting.

26. september

„Kogu Eesti NSV täielikule isemajandamisele“ ehk IME.

12. detsember

Asutati Eesti Muinsuskaitse Selts.

1988

2. veebruar

Tartu rahulepingu (1920) aastapäev, kilpide ja koerte-
ga miilitsaüksused takistasid Tartus rahvakoosolekut.

1.–2. aprill

Loomeliitude ühispleenum.

13. aprill

Edgar Savisaare ettepanek luua Rahvarinne.

14.–17. aprill

Tartu muinsuskaitsepäevadel lehvisid sinine, must ja
valge.

14. mai

„Viis ärkamisaegset laulu“.

4.–11. juuni

Tallinna vanalinnapäevad, öölaulupeod. Heinz Valk:
„Laulev revolutsioon!“

16. juuni

EKP Keskkomitee pleenumil sai Karl Vaino asemel
parteiliidriks Vaino Väljas.

17. juuni

Rahvarinde algatusel Tallinna Lauluväljakul 150 000
osavõtjaga meeleavaldus, saadeti teele NLKP XIX
konverentsi edumeelsed delegaadid.

19. juuni

Viljandimaal Lalsi külas avati esimene taastatud
Vabadussõja mälestusmärk.

23. juuni

Legaliseeriti rahvussümboolika: sinimustvalge, rukkilill,
suitsupääsuke.

19. juuli

Asutati Interliikumine.

11. september

Eestimaa Laul '88. Lauluväljakul käis ligi 300 000 ini-
mest. Heinz Valk: „Ükskord me võidame niikuinii!“

1.–2. oktoober

Eestimaa Rahvarinde asutamiskongress.

25.–26. oktoober

Hakati allkirju koguma NSVL-i konstitutsiooni
muutmise eelnõu vastu, mis oleks allutanud liiduvaba-
riigid veelgi enam Moskva keskvõimule.

15. november

Arnold Rüütli ähvardati Moskva kõrgetes instantsi-
des 10-aastase vanglakaristusega. Eestis oli Moskva
eelnõu vastu kogutud 861 987 allkirja.

16. november

Suveräänsusdeklaratsioon.

Kinnitati Eesti NSV seadusandlike aktide ülimuslikkus
NSV Liidu seaduste suhtes.

30. november

Asutati Eesti NSV töökollektiivide liit ja Eesti
NSV töökollektiivide ühendnõukogu.

26. november

Moskva kuulutas suveräänsusdeklaratsiooni mõned
osad õigustühiseks.

6. detsember

Seadusega mõisteti täielikult ja tingimusteta hukka
massirepressioonid 1940–1950, rehabiliteeriti kõik
küüditatud.

1989

12. jaanuar

Rahvaloenduse andmetel
elas Eestis 1,56 miljonit ini-
mest, neist eestlasi 61,5 %.

18. jaanuar

Keeleseadus sätestas
riigikeeleks eesti keele.

17. veebruar

24. veebruar kuulutati
Eesti iseseisvuspäevaks.

24. veebruar

Sinimustvalge heisati Pika
Hermanni torni.

Üleskutse Eesti kodanike
registreerimiseks.

14. märts

Interliikumise meeleaval-
dused isemajandamise,

Rahvarinde ja keeleseaduse vastu.

20. august

Loodi Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei, esimene poliitiline erakond NSVL-is.

23. august

Balti kett.

1. september

Saksamaa Liitvabariik kuulutas Molotovi-Ribbentropi pakti õigustühiseks.

6. oktoober

Langes Berliini müür.

11. november

Valiti Eesti Kodanike Peakomitee, esimeheks Tunne Kelam.

12. november

ÜN kuulutas Nõukogude Liidu 1940. aasta aktsioonid Eesti Vabariigi vastu agressiooniks, sõjaliseks okupeerimiseks ning annekteerimiseks. Riigivolikogu deklaratsioon 22. juulist 1940 Eesti astumise puhul NSV Liitu tunnistati õigustühiseks.

16. november

Linnahallis nõukogudemeelsete liikumiste miiting ÜN 12. novembri otsuse vastu.

24. detsember

Eesti saadikute ajalooline võit Moskvas: NSV Liidu Rahvasaadikute Kongress tunnistas MRP salajase lisaprotokolli olemasolu, tunnistas selle juriidiliselt alusetuks ja allakirjutamise hetkest kehtetuks.

28. detsember

Asutati Eesti Pank.

1990

31. jaanuar

ÜN Presiidiumi avaldus Eesti NSV territoriaalse terviklikkuse kohta vastuseks üleskutsetele moodustada Kirde-Eestis iseseisev riiklik üksus.

24. veebruar – 1. märts

Eesti Kongressi valimised, osalejaid ligi 600 000.

9. märts

Leedu NSV Ülemnõukogu kuulutas Leedu iseseisvaks. Järgnes NSVL-i majandusblokaad.

11.–12. märts

Eesti Kongressi I istungjärg kuulutas end Eesti Vabariigi riigivõimu ainsaks seaduslikuks taastajaks.

30. märts

ÜN otsus Eesti riiklikust staatusest: NSVL-i võim Eestis tunnistati ebaseaduslikuks selle kehtestamise hetkest alates, kuulutati välja üleminekuperiood Eesti Vabariigi taastamiseks.

ÜN tunnustas Eesti Kongressi Eesti Vabariigi kodanikkonna esinduskoguna ning Eesti Vabariigi riigivõimu taastajana, oli valmis koostööks EV taastamiseks õigusliku järjepidevuse alusel.

8. mai

Sümboolikaseadus. Ametlik nimetus Eesti Vabariik, kunagine lipp, vapp ja hümn.

14. mai

NSV Liidu president kuulutas otsuse Eesti riiklikust staatusest kehtetuks.

15. mai

Interrinde miiting Toompeal. Oldi vastu otsusele Eesti riiklikust staatusest ja sümboolikaseadusele. Peaminister Edgar Savisaar raadios: „Toompead rünnatakse! Ma kordan: Toompead rünnatakse!”

13. juuni

Omandiseadus seadustas eraomandi.

18. detsember

Arnold Rüütel NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressil: Eesti ei kirjuta alla liidulepingule.

1991

12. jaanuar

Vene NFSV ja Eesti Vabariigi riikidevaheliste suhete aluste leping.

13. jaanuar

Nõukogude eriüksuslaste rünnak Vilniuses. 14 tapetut, üle 500 haavatut.

Boriss Jeltsini välkvisiit Tallinna.

ÜN Presiidium moodustas EV Erakorralise Kaitsenõukogu: Arnold Rüütel (esimees), Edgar Savisaar, Ülo Nugis.

14. jaanuar

Eesti Komitee: lageda 12. jaanuaril Vene NFSV-ga sõlmitud leping õigustühiseks ja kehtetuks.

15. jaanuar

Tallinnas, Tartus, Narvas, Kohtla-Järvel jm Interrinde miitingud. Nõuti Ülemnõukogu ja valitsuse tagasiastumist.

18. jaanuar

Toompea barrikadeerimine graniitrahnuodega.

24. veebruar

Tähistati riiklikult Eesti Vabariigi aastapäeva.

25.- 27. jaanuar

Stockholmis arutasid ühistegevuse võimalusi EV Valitsuse eksilis, EV Ülemnõukogu õiguskomisjoni ja riigikaitsekomisjoni ning Eesti Komitee esindajad.

9. veebruar

Leedu Vabariigi riikliku iseseisvuse taastamise referendumil osales 84% hääleõiguslikest, poolt 90%.

3. märts

Läti Vabariigi riikliku iseseisvuse taastamise referendumil osales 87% hääleõiguslikest, poolt 73%.

Eesti Vabariigi riikliku iseseisvuse taastamise referendumil osales 82% hääleõiguslikest, poolt 77%, vastu 21%.

16. märts

Eesti Kongressi otsus hakata välja andma Eesti Vaba-

riigi kodaniku isikutunnistusi.

17. märts

Üleliidulisel referendumil hääletas NSVL-i säilitamise poolt 77% hääleõiguslikest. Eesti, Läti, Leedu ei osalenud.

11. aprill 1991

Eesti Komitee koostööpakkumine Rahvarindele luua ÜN ja Eesti Komitee asemel üleminekuperioodi esinduskogu.

13. juuni

Omandireformi aluste seadus, et tagastada õigusvastaselt võõrandatud vara.

5. juuli

Narva linnavolikogu otsusega asuti Narvas tollipunkte likvideerima.

9. juuli

Pommiplahvatus Toompeal Komandandi majas.

Sillamäe ja Narva vahel pandi tööle liikuv tollipunkt.

19. august

Putš NSV Liidus.

kl 10.20

EV erakorraline kaitsenõukogu, kinnitas kurssi iseseisvuse taastamisele.

Rahvarinde Ühendus: ajaloolist hetke kasutades iseseisvusotsus vastu võtta.

Eesti Komitee pöördus ÜN, valitsuse ja kõigi eesti-meelsete jõudude poole üleskutsega kooskõlastatud tegevuseks ja ühiseks nõupidamiseks veel 19. augustil.

ÜN istung. Arnold Rüütel: „Iga rahva suurus ilmneb katsumuste tunnil. Eesti rahvas peab suutma olla suur. Kindlust teile kõigile!” Balti Sõjaväeringkonna ülem oli äsja Rüütliilt nõudnud relvastatud üksuste laialisaatmist, elanikkonnalt relvade äravõtmist ja koosolekute keelustamist.

Marju Lauristin kutsus kokku nõupidamise: ÜN istungil anti juhataja Ülo Nugisele erakorralised volitused. Häältega 69-15-1 võeti vastu avaldus: „Riigipööre NSV Liidus ja eriolukorra kehtestamine on vägivaldselt katkestanud Eesti Vabariigi taastamiseks käivitatud kahepoolsete läbirääkimiste protsessi. Sellest tulenevalt on EV Ülemnõukogu õigustatud ühepoolset realiseerima Eesti Vabariigi riikliku iseseisvuse vastavalt 3. märtsi 1991 referendumil väljendatud rahva tahtele.”

ÜN tegevuse tõkestamise korral otsustati anda EV riigivõimu volitused erakorralisele kaitsenõukogule.

20. august

23 allkirjaga ettepanek ÜN-i juhatusel päevakorra täiendamiseks ja Eesti riikliku staatuse muutmist käsitleva eelnõu koostamiseks.

Sõjalaevad Tallinna lähel, reisisadam suletud. Leedu linnadevaheline telefonijaam hõivatud. Läti telekeskus ja telefonikeskjaam vallutatud.

Luhamaa piiripunkti ületanud 12 km pikkune Nõukogude sõjaväekolonn.

Raadiomaja juures kaitsel sadakond inimest, samuti Telemaja juures. Teletorni liftid üles tõstetud, meeskond jäänud üles valvele.

KI 10

Kõrged nõukogude sõjaväelased nõudsid Kadriorus Rüütliilt, Nugiselt ja Savisaarelt ÜN istungi katkestamist ja allumist erikorraldustele. Eesti pool keeldus.

Juristid olid alustanud iseseisvuse väljakuulutamise eelnõu ettevalmistamist. Arnold Rüütel arutas maavanemate, linnapeade ning maakondade ja linnade volikogude esimeestega, kuidas kindlustada rahu ja kord pärast Eesti iseseisvusotsuse vastuvõtmist. Toompeal arutati Marju Lauristini kutsel koos Eesti Komitee esindajatega iseseisvuse väljakuulutamise eelnõu kavandit.

KI 16

Rahvarinde miitingul Vabaduse väljakul nõuti Ülemnõukogult Eesti iseseisvuse kiiret väljakuulutamist.

KI 18

ÜN istung. Ettepanek täiendada päevakorda otsuse eelnõuga Eesti riiklikust iseseisvusest ja poliitilisest staatusest võeti vastu hääletage 66-7-1. Marju Lauristini ettekanne eelnõu tutvustamiseks.

KI 23.02

Otsus Eesti riiklikust iseseisvusest: kinnitada Eesti Vabariigi riiklikku iseseisvust ja taotleda Eesti Vabariigi diplomaatiliste suhete taastamist, moodustada Põhiseaduse Assamblee delegeerimise teel ÜN ja Eesti Kongressi poolt EV põhiseaduse väljatöötamiseks ja rahvahääletusele esitamiseks, viia läbi EV parlamendivalimised uue põhiseaduse järgi 1992. a jooksul.

KI 23.03

Hääletage 69-0-0 võeti otsus vastu.

21. august

Pihkva dessantväelaste katse hõivata teletorn.

Läti Vabariik kuulutas välja iseseisvuse.

22. august

Island tunnustas Eesti, Läti ja Leedu iseseisvust.

23. august

Valitsus keelustas NLKP ja EKP tegevuse. Raudtee, laevandus ja üleliidulise alluvusega tehased Eesti riigi omandiks.

24. august

Vene NFSV tunnustas Eesti iseseisvust.

25. august

Prantsusmaa tunnustas Eesti iseseisvust.

29. august

NSV Liidu Ülemnõukogu otsusega peatati NLKP tegevus kogu NSVL-is.

2. september

USA taastas Balti riikidega diplomaatilised suhted.

3. september

ÜN otsus luua Põhiseaduse Assamblee (PA).

Otsus taasluua kaitsejõud.

6. september

NSV Liit tunnustas Eesti, Läti ja Leedu iseseisvust.

13. september

Põhiseaduse Assamblee alustas tegevust, juhatajaks Tõnu Anton.

17. september

Balti riigid said ÜRO liikmeks.

26. detsember 1991

Perekond Kork tõi Vaimastvere valla Koola küla Läänemardi talu korstna jalamist välja 48 aastat peidus olnud ajaloolise sinimustvalge lipu, mis oli 4. juunil 1884 õnnistatud Otepää kirikus Eesti Üliõpilaste Seltsi lipuna.

26. detsember

NSV Liidu Ülemnõukogu tunnustas 11 soovija poolt asutatud Sõltumatute Riikide Ühendust. NSV Liit lakkas olemast.

1992

20.–23. juuni

Vene rublad vahetati Eesti kroonideks.

28. juuni

EV põhiseaduse ja rakendusseaduse rahvahääletus. Osales 446 708 hääleõiguslikku, poolt 91,3%.

20. september

VII Riigikogu 101 liiget valiti kolmeks aastaks. Eesti Kongress: „Seoses Riigikogu valimistega on Eesti Kongressi volitused põhiseadusliku riigivõimu taastamisel lõppenud alates Riigikogu volituste välja-kuulutamisest.”

Presidendi otsevalimiste tulemused: Arnold Rüütel 41,8%, Lennart Meri 29,5%, Rein Taagepera 23,4%, Lagle Parek 4,2%. Valimine liikus edasi Riigikogusse.

22

5. oktoober

Tööd alustas VII Riigikogu, juhatajaks Ülo Nugis, asejuhatajaks Tunne Kelam ja Edgar Savisaar. Peaministriks sai Mart Laar.

Riigikogus valiti presidendiks Lennart Meri.

7. oktoober

EV eksilvalitsuse peaminister Vabariigi Presidendi ülesandeis Heinrich Mark teatas eksilvalitsuse tegevuse lõpetamisest ja andis presidendivolitused üle president Lennart Merile.

1993

16. ja 17. juuli

Referendum Kirde-Eesti autonoomse piirkonna loomise kohta Narvas ja Sillamäel. Referendum nurjus.

1994

31. august

Viimased Vene väed lahkusid Eestist.

Alo Mattiiseni „Viis ärkamisaegset laulu“

kõlasid Ivo Linna, In Spe ja Kiigelaulukuuiku esittekandes 1988. a Tartu levimuusikapäevadel: „Kaunimad laulud“ (Friedrich Saebelmann, Peeter Ruubel, Alo Mattiisen, Jüri Leesment), „Mingem üles mägedele“ (Karl August Hermann, Mihkel Veske, Alo Mattiisen, Henno Käo), „Sind surmani“ (Aleksander Kunileid, Lydia Koidula, Alo Mattiisen, Jüri Leesment), „Isamaa ilu hoieldes“ (Karl August Hermann, Alo Mattiisen, Friedrich Reinhold Kreutzwald, Jüri Leesment), „Eestlane olen ja eestlaseks jään“ (Alo Mattiisen, Jüri Leesment).

Balti apell

45 Eesti, Läti ja Leedu kodaniku märgukiri ÜRO peasekretärile ning NSV Liidu, Saksamaa LV, Saksa DV ja Atlandi hartale alla kirjutatud riikide valitsustele nõudega avalikustada Molotovi-Ribbentropi pakt (MRP) koos selle salaprotokollidega, kuulutada need allakirjutamise hetkest alates õigustühisteks ning taastada Balti riikide iseseisvus. Märgukiri avalikustati MRP 40. aastapäeval, 23. augustil 1979. Eesti poolt kirjutasi alla Mart Niklus, Endel Ratas, Enn Tarto ja Erik Udam.

BATUN – Baltic Appeal to the United Nations (Balti apell ÜRO-le) oli 1966. a New Yorgis Balti riikide nooremate pagulaste poolt moodustatud valitsusväline organisatsioon. Aktiivselt ja järjepidevalt juhiti ÜRO liikmesriikide ja rahvusvahelise üldsuse tähelepanu Balti riikides MRP tulemusel kestvale okupatsioonile, järjekindlalt taotleti Balti riikide küsimuse jõudmist ÜRO foorumile.

Balti kett

23. augustil 1991 ühendasid ligi miljon inimest käd 675 kilomeetri pikkuses Tallinna, Riia ja Vilniust ühendanud inimketis, nõudes MRP tühistamist. Poliitilise rahumeelse massimeeleavalduse korraldasid Leedu Sajūdis, Läti Tautas Fronte ja Eesti Rahvarinne. 26. augustil 1989 tegi NLKP Keskkomitee avalduse „Olukorrast Nõukogude Balti vabariikides“: „23. augustil 1989 püüdsid sündmuste organiseerijad kruvida meelevõtte üles tõelise natsionalistliku hüsteeriani. Asi on läinud kaugele, Balti rahvaste saatust ähvardab tõsine oht. Inimesed peavad teadma, millise kuristiku poole tõukavad neid natsionalistlikud liidrid. Kui neil õnnestub oma eesmärged saavutada, võiksid tagajärjed olla rahvastele katastroofilised: nende eluvõimelisus ise võib sattuda küsimärgi alla.“

Eesti Kongress (vt ka Kodanike Komiteed)

Eesti Kongress oli Eesti Vabariigi õigusjärgsete kodanike esinduskogu, mis taotles Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamist õigusliku järjepidevuse alusel. Algkoosseisu kuulus 499 hääleõiguslikku liiget ja 43 Eesti Vabariigi kodakondsuse taotlejate seast valitud sõnaõiguslikku liiget. Eesti Kongressi täidesaatev organ oli Eesti Komitee, esimeheks valiti Tunne Kelam.

Eesti NSV töökollektiivide liit ja Eesti NSV töökollektiivide ühendnõukogu

30. novembril 1988 loodi kaks vastandlikel ideoloogilistel seisukohtadel ja enamasti eri rahvusest töökollektiive ühendavat organisatsiooni. Eestimeelne Eesti NSV töökollektiivide liit (esimees Estoplasti direktor Ülo Nugis) mängis olulist rolli Eesti riikliku iseseisvuse taastamisel. Sõjakalt nõukogudemeelne Eesti NSV töökollektiivide ühendnõukogu (esimees Pöögelmanni-nimelise Elektrotehnika Tehase direktor Igor Šepelevitš) ühendas suuri venekeelseid (sõja)tehaseid. TKÜN toetas 1991. aasta augustis Riiklikku Eriolukorra Komiteed.

Fosforiidisõda

1987. aasta nn fosforiidisõjas vastanduti avalikult üleliidulisele plaanile alustada 1997–1998 fosforiidi kaevandamist Virumaal. See nõudnuks kohe lisatööjõudu üle 10 000 inimese.

Hiigelkaevandused, keskkonnakahjustused, linnatäis uusasukaid Venemaalt olnuks suur hoop Lääne-Virumaa loodusele ja majandusele, toonuks kaasa ohtlikke demograafilisi muutusi ja sotsiaalseid vapustusi. Protest selle vastu koonduks üldiseks vastuseisuks nõukogude võimule Eestis ja tõstis rahvuslikku eneseteadvust.

Hirvepark

Molotovi-Ribbentropi pakti avalikustamise Eesti grupp (MRP-AEG) korraldas 23. augustil 1987 Tallinnas Hirvepargis rahvakoosoleku, mis tõi selle pakti olemasolu esmakordselt paljude teadvusse. See oli esimene omaalgatuslik avalik massiline selgesti poliitiline meeleavaldus.

IME

Ettepanek „Kogu Eesti NSV täielikule isemajandamisele” ehk IME ilmus 26. septembril 1987 ajalehes Edasi, autoriteks Siim Kallas, Tiit Made, Edgar Savisaar, Mikk Titma. Pakuti välja majandusprogrammi idee, kuidas Eesti NSV saavutaks majandusliku iseseisvuse Nõukogude Liidu koosseisus. Ettepaneku väljatöötamine oli juba varem alanud Eesti NSV Riikliku Plaanikomitee arengustsenaariumide osakonna juhataja Edgar Savisaare initsiatiivil, töögrupis olid mitmed nooremad majandus- ja ühiskonnateadlased.

Interliikumine

Eesti NSV Töötajate Internatsionaalne Liikumine, rahvasuus Interliikumine või Interrinne (juht Jevgeni Kogan) oli Eestis 1988–1991 tegutsenud nõukogudemeelne ja Eesti iseseisvuse vastane liikumine. Tegutseti põhiliselt suurtes üleliidulise alluvusega tööstusettevõtetes. I kongressil 5. märtsil 1989 oli 742 delegaadist eestlasi 11. NSV Liidu Rahvasaadikute Kongressile valiti Eestist kuus Interrindega seotud ja iseseisvusmeelsetele Eesti saadikutele vastu töötavat saadikut.

15. mail 1990 kasvas Interliikumise miiting Los-siplatsil Tallinnas üle Eesti Vabariigi Valitsuse hoone ründamiseks. Valitsus keelustas Interliikumi 25. augustil 1991.

Kodanike komiteed (vt ka Eesti Kongress)
Eesti kodanike komiteede eesmärgiks oli Eesti Vabariigi taastamine õigusliku järjepidevuse alusel ja selle tarvis pädevate võimustruktuuride ettevalmistamine. Järjepidevuse kandjateks olid õigusjärgsed Eesti kodanikud, st ka pagulased. Kõik eestimaalased võisid panna kirja end kodakondsuse taotlejana, ainus tingimus, et tuli tunnistada EV-d *de jure*, eesti rahva enesemääramisõigust ning EV-d kui rahvusriiki. 24. veebruaril 1989 esitasid üleskutse kodanike registreerimiseks, Eesti kodanike komiteede asutamiseks ja Eesti Kongressi ettevalmistamiseks Eesti Muinsuskaitse Selts, Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei ja Eesti Kristlik Liit. Liikumise idee algatajad olid prof Rein Taagepera ja insener Harald Tillemann. Eesti kodanike komiteede tegevus pälvis Eesti Kongressi valimistega ja Eesti Kongressi kokkukutsumisega 11. märtsil 1990.

Loomeliitude ühispleenum
25. mail 1987 loodi ENSV Loominguliste Liitude Kultuurinõukogu (igast loomeliidust 4 liiget), eesmärgiks arutada ühiskonna valupunkte. Võeti vastu märgukirju nt kodakondsuse, keele, migratsiooni jm teemadel. Ühispleenumi idee ütles välja Kalju Komissarov. Pleenum toimus 1. ja 2. aprillil 1988 Toompeal, toleaesgses ENSV Ülemnõukogu istungite saalis. Ametliku kokkutulemise põhjusena esitati loomeliitude osa arutamist NLKP XXVII kongressi otsuste täitmisel. Pleenumile olid oodatud ka võimuesindajad, kogu tegevus oli dokumenteeritud ja legitiimne. Eesitati nõudmisi keskvõimule ja avaldati rahulolematust kohaliku võimuladvikuga, räägiti kriitiliselt rahvuskultuuri

olukorrast. Loomeinimesed astusid otsustavalt poliitikaväljale.

Molotovi-Ribbentropi pakt

23. augustil 1939 kirjutasid Saksamaa välisminister Joachim von Ribbentrop ja NSV Liidu välis- ja rahvakomissar Vjatšeslav Molotov Moskvast alla riikidevahelisele mittekallaletungilepingule ning selle salajasele lisaprotokollile, millega jaotati huvisfäärid Ida-Euroopas: Balti riigid (Soome, Eesti ja Läti) ning Rumeeniale kuulunud Bessaraabia loeti Nõukogude huvisfääriks, Poola jagati osapoolte vahel, Leedu jäi esialgu Saksamaa huvisfääri. See võimaldas Hitleril 1. septembril alustada sissetungi Poolasse, mida loetakse Teise maailmasõja alguseks. NSV Liit surus salaprotokollil alusel Balti riikidele peale vastastikuse abistamise lepingud (nn baaside lepingud), mis võimaldasid tal sinna rajada oma sõjaväebaasid. Soome keeldus baaside rajamisest, mis viis Talvesõjani. 1940. aasta juunis okupeeris NSV Liit Balti riigid ning annekteeris oma koosseisu.

NSVL Rahvasaadikute Kongress

Nõukogude Liidu viimane kõrgeim riigivõimuorgan 25. maist 1989 kuni 5. septembrini 1991. 2250 saadikukohast kuulus Eestile nagu igale teiselegi liiduvabariigile 32 otse valitavat kohta. Eesti delegatsiooni iseseisvusmeelse osa üheks saavutuseks oli 27. novembril 1989 NSVL Ülemnõukogu seadus Eesti NSV, Läti NSV ja Leedu NSV majandusliku iseseisvuse kohta. Baltikumi rahvasaadikute ajalooliseks läbimurdeks iseseisvuse taastamise teel oli, et NSV Liidu kõrgeim riigivõimuorgan tunnistas 24. detsembril 1989 MRP ja selle salaprotokollide olemasolu, mõistis need hukka ja kuulutas kehtetuks pakti sõlmimise hetkest peale sellega vormistatud Euroopa jagamise Nõukogude Liidu ja Saksamaa mõjusfäärideks. Seega tunnistasid Nõukogude

Liidu juhtkond ja rahvasaadikud, et Nõukogude Liit on Balti riigid okupeerinud. Sellega seati rahvusvahelise õiguse seisukohalt õiguslik alus Balti riikide taasiseseisvumiseks.

Perestroika ja glasnost

Perestroika (vene k перестройка 'ümberehitus', 'rekonstruktsioon', 'ümberhäälestamine', 'ümberrivistumine'; eesti k uutmine) oli NLKP KK peasekretäri Mihhail Gorbatšovi majandusreformide programm Nõukogude Liidus.

Glasnost (vene k гласность 'avalikkus') oli Gorbatšovi avalikustamispoliitika. Erinevalt senisest hakati mõõdukalt kajastama negatiivseid nähtusi, sotsiaalseid konflikte, kuritegevuse tõelist ulatust, tõsiasju NSV Liidu ajaloost.

Põhiseaduse Assamblee

Põhiseaduse Assamblee oli Eesti Vabariigi uue põhiseaduse koostamiseks loodud esinduskoogu, mille moodustasid 1991. aasta 20. augustil Eesti Komitee ja Eesti Vabariigi Ülemnõukogu, kummastki 30 liiget. Assamblee tegutses kuni 10. aprillini 1992. aastal, pidas 30 istungit ning töötas välja uue põhiseaduse ja selle rakendamise seaduse eelnõud. Aluseks võeti Jüri Adamsi ja tema töörühma eelnõu.

Rahvarinne

Rahvarinne oli kodanikualgatusena sündinud poliitiline massiliikumine Eestis 1988–1993. Esialgne eesmärk oli Eesti NSV kui liiduvabariigi suurem iseseisvus NSV Liidu koosseisus, IME ja selle rakendamine. 13. aprillil 1988 ETV saates „Mõtleme veel” tegi Edgar Savisaar ettepaneku luua perestroika toetuseks legaalne opositsioon, demokraatlik liikumine Rahvarinne. Samal ööl loodi initsiatiivgrupp, oktoobris toimus asutamiskongress. Rahvarinde üks suuri algatusi oli allkirjade kogumine Nõukogude Liidu põhiseaduse muut-

mise vastu – muudatus oleks otsustavalt vähen-
danud liiduvabariikide õigusi. Koguti üle 800 000 allkirja. Rahvarinde ajalooline ettevõtmine oli Balti kett. 1990. a Eesti NSV Ülemnõukogu valimistel sai Rahvarinne 24% häältest ja 45 kohta 105-st. Edgar Savisaar moodustas valitsuse. Rahvarinde põhjal asutati hiljem Keskerakond.

Suveräänsusdeklaratsioon

Eesti NSV Ülemnõukogu deklaratsioon Eesti NSV suveräänsusest 16. novembril 1988 deklareeris oma seaduste ülimuslikkust Eesti NSV territooriumil. See oli ühe liiduvabariigi esimene radikaalne seadusandlik samm NSVL-i kesk võimu vastu: „Eesti NSV suveräniteet tähendab, et talle kuulub tema kõrgeimate võimu-, valitsemis- ja kohtuorganite näol kõrgeim võim oma territooriumil. Eesti NSV suveräniteet on terviklik ja jagamatu.”

Ülemnõukogu

Eesti NSV kõrgeim riigivõimuorgan oli Eesti NSV Ülemnõukogu (1940–1941 ja 1944–1990). 8. mail 1990 nimetas Eesti NSV Ülemnõukogu XII koosseis end Eesti Vabariigi Ülemnõukoguks, mis jätkas tegevust kuni 1992. aasta Riigikogu VII koosseisu valimiseni.

40 kiri

28. oktoobri 1980 kiri ajalehtedele Pravda, Rahva Hää ja Sovetskaja Estonija oli eesti haritlaste terav protest venestamise vastu Eestis. Allakirjutavate arvu järgi hakati seda nimetama 40 kirjaks. Kirja ei avaldatud, kuid see levis laialdaselt käest kätte ja pagulasaktivistide abil ka välismaal. Eestis levitajaid ja allakirjutanuid karistati.

KA MINA OLIN SEAL!

Kirsti Jõesalu, Tartu Ülikooli
Kultuuriteaduste Instituudi etnoloogia teadur

Eesti iseseisvuse taastamisega seoses on käibel suur narratiiv – me laulsime ennast vabaks, toimus suur rahvuslik leppimine, kõik olid valmis kannatama ühise eesmärgi nimel. Miks me armastame suuri lugusid ja kuidas need ajas muutuvad?

Suurte lugude abil ehitame üles ja kinnitame oma identiteeti. Need aitavad mõtestada, kes me oleme. Vaatasin, kuidas ajalooõpetaja Kristo Siig tutvustab õppevideos viiendale klassile taasiseisvumist. Ta tõi laulvas revolutsioonis välja positiivse identiteedi kinnitamise. Me vajame lugu, et oleme saavutanud midagi rahumeelselt ja ilma ohvriteta ja et selles on tõesti kõigi panus – see on üks narratiiv, mille külge tasub ennast haakida. See loob positiivset enesekuvandit. Iseasi, mida see protsess pärast, 1990. aastatel, kaasa tõi ja kas mõned otsused oleks võinud teha teisiti – ka neid küsimusi peame loomulikult edasi küsima. Aastatest 1987–1992 on tegelikult väga mitmeid lugusid. Erinev on see, millele keegi keskendub. Kes olid sel ajal üliõpilased Tartu Ülikoolis, nende jaoks on keskne 1987. a kevad, muinsuskaitsepäevad, fosforiidisõda. Mis toimus hiljem, 1991, ei ole selle grupi jaoks enam nii mõjukas. Samamoodi näeme Eesti Kultuuriloolisesse Arhiivi saadetud elulugudes, et inimeste jaoks on emotsionaalsed kõrghetked just aastatel 1988–1989, erinevad sündmused nende lähiümbruses, kohapeal, nt Vabadussõja samba taastamine, Rahvarinde kogunemine, ja nende enda panus sellesse. 1991–1992 mälestustes tuleb esile juba argielu. Järgmine suur sündmus on 1992 ja rahareform. Inimesed ei kinnita ennast üldiselt 1991. a 20. au-

gusti kui murdepunkti külge, vaid taasiseisvumine on nende jaoks palju pikem protsess. Tõstatakse esile sündmusi, millega oldi ise lähedalt seotud. 2021. aasta suvel oli päris palju iseseisvuse taastamise 30. aastapäeva tähistamisi, aga selle kuupäeva suureks tähtpäevaks kujunemine on olnud muutlik protsess. 1990tel oli tähtis luua kultuuriline taasühendus ennesõjaaegse vabariigiga, tuua uuesti esile 24. veebruar, luua uuesti traditsioonid vabariigi aastapäeva tähistamiseks. Veel 2000. aastate alguses ei pööratud väga palju tähelepanu perioodile 1987–1991. See on juhtunud viimase 15 aasta jooksul, et 20. august on tõusnud sündmuseks ja meil on nüüd kaks suurt riiklikku tähtpäeva.

Mis käivitab lugude tähenduse muutumise protsessi?

Peab olema piisavalt mäluaktiviste kohaliku kogukonna tasandil ja riigi tasandil, kes mingile sündmusele tähelepanu pööravad. Kogukonnas on nendeks kohalikud lugupeetud isikud. Kindlasti ka kultuuritekstides saab esile tuua uusi teemasid, olgu siis teatris, muuseuminäitusel vm. 20. augusti puhul võime rääkida president Ilvese rollist. Tema pöördus esialgu kultuuriinimeste poole, et tunnustada nende pikaajalist panust iseseisvumisprotsessi; ta armastas kõnedes rääkida taastamise, mitte taasiseisvumise päevast, mis tundub olevat passiivne protsess.

Mineviku ümbermõtestamine, sündmustele tähenduse andmine sõltub väga palju hetkeolukorrast, millist perioodi me tahame parasjagu väärtustada. Ja ka sellest, millised erinevad kultuuritekstid kaasa töötavad. Ei piisa ühest näitusest või romaanist, oluline on, et jääksid kõlama erinevad hääled. Mäluteoorias räägitakse sotsiaalsest, kultuurilisest ja kollektiivsest mälestusest. Sotsiaalse mälu tasandil – ma nimetaksin seda kommunikatiivseks mäluks – on kõige lihtsam

näide see, et mida peres edasi räägitakse. Mida vahendavad need, kes sündmusi ise vahetult kogesid. Mis sündmused saavad kultuurimälu osaks? Need, mis korjatakse üles ja mida kajastatakse romaanides, teatrietendustel, telesaadetes, muuseuminäitustel, meedias. Väga suur roll on ajalooõpetajal, kellel on tänapäeval suur vabadus, kuidas ta sündmusi tõlgendab. Õpik on juba suhteliselt konservatiivne, kinnistab üldist mälu- poliitikat.

Kui mõni sündmus ei jõua sotsiaalsest mälust kultuurimällu, kas siis on puudunud agendid, kes seda vahendaksid?

Jah, või ei ole olnud piisavalt kultuurilisi ressursse, et sellest rääkida. Kui Eestimaa Laulust üldse ei räägitaks, siis see ajapikku kaoks pildilt. Kui laulvast revolutsioonist tuuakse esile mingi sündmus või mõne grupi panus, siis vaataja mõtleb oma elukäigu peale, oma panuse ja osaluse peale. Võibolla ta oli see, kes organiseeris kohapeal bussi lauluväljakule sõiduks, see oligi tema panus taasiseseisvumisliikumisse.

Miks mõni sündmus omandab tähtsuse ja teine mitte, isegi kui see on sisuliselt kaalukas? Balti apelli, Hirvepargi, Balti keti jpt ürituste eesmärgiks oli aastakümneid see, et kuulutada kehtetuks MRP ja lõigata läbi allikas, millest toitus ajalooline ülekohus Eesti suhtes. Aga kui eesmärk saavutati 24. detsembril 1989 Moskvas, siis sellest ei räägita kuigi palju.

Balti ketile on praegu antud hoopis teine tähendus: me tulime kokku! Kuna viimasel kümnendil on ühiskond suhteliselt killustunud, siis see on üks koht, millele viidatakse kui emotsionaalsele ühtsusele. Mis see poliitiline eesmärk oli või mis seal täpselt taotleti, see polegi enam nii tähtis. Pigem on just osadus see, miks me tahame

sellest rääkida, milliseid positiivseid emotsioone see tekitab inimestel, kes sellest osa võtsid. Teine sündmus oli aga ühe grupi väga tähtis panus, kes tollal nägi palju vaeva, aga millega enamikul puudub isiklik suhe.

Mitmed grupid tunnevad, et nad on ajaloost kõrvale jäetud või et kerkivad esile justkui kindlad isikud, kes ajaloost räägivad. See on iga ajaloosündmuse puhul nii. Tänapäeval on küll palju meediumeid, mille kaudu rääkida. Olen uurinud muuseume ja näen, et paljud mäluasutused püüavad anda häält just erinevatele gruppidele. Näiteks Vabamu käsitus taasiseseisvumisprotsessist on hästi mitmeplaaniline. 1991. aastal oli mitmeid valikuid, ei olnud ette määratud, et 20. augustil 1991 just nii juhtub.

Oleksin natuke kriitiline sellise suhtumise osas, et meil on taasiseseisvumisest ainult üks suur narratiiv. Kuna 2021. aastal oli 30. aastapäeva tähistamine, siis tundub, et see on jäänud domineerima, aga ma olen ikkagi optimistlik, et on näha erinevaid külgi. Arusaam toonasest ajastust sõltub ka sellest, millises sotsiaalses grupis keegi praegu liigub.

Sotsiaalse, kultuurilise ja kollektiivse mäluasandi piiril seisab siis otsustavana mõni isik, grupp, kultuuritekst, et ajaloosündmus saaks osaks järgmise tasandi kultuurimälust?

Täpselt. Tähtis on ka ajaloolaste roll. Ja kes kirjutab mälestusi, kelle mälestusteraamatuid loetakse. Kes tõstab esile oma rolli või tähendust. Päris huvitav, et nii Edgar Savisaar kui ka Mart Laar on kirjutanud oma versiooni. Kui nõukogude ajast kirjutavad oma nägemuse endised parteifunktsionäärid, siis seegi on üks viis ajalugu käsitleda.

Kui me pööraksime rohkem tähelepanu demokraatialle ja isikuvabadustele, siis läbi selle

väärtustaksime üksikinimese panust. Peaksime rohkem rääkima mitte ainult rahvuslikust narratiivist, kuidas me rahvusena vabaks saime, vaid igaühe õigustest ja vabadusest ja demokraatia kaitsmisest. Sellega saaks näidata ka nende inimeste rolli, kes muudes mälu-meediumides ei ole nii palju püünel.

Kuidas otsustatakse, kellele monument püstitada?

Monument on väga poliitiline otsus. Ja Eestis, nagu minevik on näidanud, ka keeruline. Õnnestunud näide on kommunismiohvrite memoriaal, sest selle on omaks võtnud ka represseeritute kogukond. Kuigi otsus, et see tuleb just Maarjamäele, oli poliitiline ja ei meeldinud osadele kogukonnaliikmetele. Tuues veel näite monumentidest laiemas tähenduses, siis kommunismi ja II maailmasõja mälestamise küsimus on ka, mis saab Patareist. Kuidas selle ajalugu näidatakse, kui palju tuuakse välja eestlasi, juute ja romasid, kes seal II maailmasõja ajal hukkusid? See on väga-väga mitmetasandiline mälestuskoht ja samal ajal saab sellest tugevasti kommertsialiseeritud koht. See on tõesti üks keeruline monument, mis meie minevikumõistmist mõjutab.

Rääkides nüüd muuseumitest, et kuidas neis on kõnealust perioodi käsitletud, siis ERMis on valitud suund rääkida üldistatud lugusid. Vabaduse ajast tuleb silme ette särkide vitriin – fosforiidisõda, kultuurimälu eest võitlemine. Saatetekstides on ära toodud särgikandjate isiklikud lood, iga ese on seotud isikliku läbielamisega. Näiteks teise kursuse ajalootudeng, kes läks arheoloogilistele väljakaevamistele ja seal kandis uhkelt seda särki – see oli samamoodi minevikuteemade esiletoomine. 1987–1989 – neil aastail oli minevik väga oluline. Alguse said liikumised, nagu tänavanimede taastamine, surnuaedade korrastamine, mälestuste kogumine – oli käes hetk, kus

lapsed ei teadnud enam ennesõjaaegsest ajast suurt midagi.

Mida me taasiseseisvumise ajast ei taha mäletada?

Keeruline küsimus. Mittemäletamise osa puudutab rohkem radikaalseid reforme, mis leidsid aset 1990ndatel, ja nende tulemusel kaotajaks jääjaid. Maade ja majade tagastamine, privatiseerimine. Eks seda uuritud muidugi on, aga kui palju see kõlapinda on saanud... Vähem räägime ka neist inimestest, kelle jaoks see kõik tuli suuresti üllatusena, venekeelsest elanikkonnast. Nendel puudus side siinse minevikuga. Mind üllatas positiivselt seesama 5. klassi õppevideo, kus oli see aspekti välja toodud. Aga jah, see on üks väheseid suuri narratiive pigem kaotuste poolel, millest me ei taha rääkida. Oleme selles kinni, et tänu 1990ndate reformide radikaalsusele olid nullindate arengud edukad, liikusime kiiresti edasi. Nii see on, aga see ei tähenda, et me ei võiks samal ajal rohkem rääkida, mida inimesed nendega kaotasid. Kindlasti on see pilt väljajätkeline. Sotsiaalteadlased on juba 2000. aastate algusest peale püüdnud sellele tähelepanu juhtida. Aga suuremad kriisid on peale tulnud.

Mulle tundub, et suurest vastandumisest, mis 1980.–1990. aastatel õhus oli – Eesti Komitee või Rahvarinne või Ülemnõukogu – on üle saadud, sel ei ole noortele tähtsust, see jäigi sinna varasemasse aega. On isegi kummaline tagantjärele neid vaidlusi lugeda. Kui NO99 tegi „Savisaart“, oli seal lauluke, kus Savisaar ja Laar vastastikku ennast esile tõstavad ja teist pisendavad – isegi see, tundub, on jäänud tollesse aega. Juba see on märk, et selle üle sai kultuuritekstis, lavastuses, mõnuga ironiseerida. Kultuuritekstid on liikunud sinnapoole, et rõhutada igaühe panust.

Nagu seda teeb ka „Samad sõnad, teine viis“. Jah, see läheb kokku lähenemisega, kuidas muuseumid sellest ajast räägivad. Annavad hääle mingile grupile – näiteks naistele, keda meil poliitilises elus on liiga vähe esile toodud. Peakski julgelt ka kaugemates minevikusündmustes naisi esile tooma, kasvõi vabariigi loomises, Asutavas Kogus.

Kas Nõukogude Liidu lagunemist võib vaadelda traumana, mis asub meile alles liiga lähedal ja selle tõttu kasutame kauneid kujundeid nagu “vabaks laulmine”?

Hollandi kultuurimälu-uurija Ann Rigney on kirjutanud, et väga palju on mäluteooria üles ehitatud traumade mõtestamisele, aga tegelikult vajame ka positiivsete sündmuste kinnitamist kultuurimällu. 20. august on selleks hea sündmus, murranguline, taastas riikluse. Et ennast kokku võeti ja toodi erinevad pooled ühe laua taha arutama – see on hea valik, mida tähistada, sel on positiivne kuvand. Pärastine protsess on omaette teema ja sellest ongi järjest rohkem räägitud, ühtne edukuvand ei ole ammu enam nii ühtne.

Miks mõnest inimesest saab ajaloos märkimisväärne isik ja teine, sama kaalukat tööd teinu – tihtipeale naine – jääb varjule?

See ei puuduta ainult üksikisikuid, vaid on laiem probleem. Algab see võibolla sellest, kes kirjutab ajalugu, kes kirjutab kultuuritekste, kellest meile koolis räägitakse. Kultuurimälu saab suunata ainult läbi eneserefleksiooni. Autoritele ei saa mingil juhul teemasid või suundumusi ette kirjutada, nad teevad ise valiku, kellest kirjutada. Muuseumid püüavad järjest enam kõnetada väga laia vaatajate spektrit. Visuaalkultuur mõjutab tänapäeval palju – filmid, kasvõi tiktoki postitused. Ja seal võiks rohkem erinevusi välja tuua. Jõuame selle juurde, millist kultuuri rahastatakse, millised

on võimalused, kui palju meil üldse kultuuri väärtustatakse. Kui kultuuri laiemalt väärtustatakse, siis tuleb rohkem ideid ja neid on võimalik rohkem ellu viia. Tähtis on kultuuri üldine roll ühiskonnas. Ei saa otsustada riiklikul tasandil, et mingi sündmus, päev või isik on oluline, kui sellega üldse mitte midagi muud ei seostu, kui ei ole olemas toetust teiste meediumite poolt. Vaja on erinevate tasandite koostööd.

Ajalookirjutus või minevikukäsitlus ei ole enam suure kangelahe tasandil. Me räägime, kuidas erinevad sotsiaalsed grupid panustasid, ja sedakaudu räägime ka üksikisikust. Võibolla oleks vaja naiste hulgast rohkem innustavaid eeskujusid välja tuua. See annab julgust tulevaste põlvkondadele, samastumisvõimalust. Kersti Kaljulaidi presidendiks saamisega seoses muutus laste ja noorte pilt naise võimalustest – viis aastat nad nägid, et naine presidendiametis on täiesti loomulik, nii asjad Eestis käivadki. Sel on sümbolväärtus. Võibolla räägin endale vastu, et ajalookirjutus ei ole kangelahe keske, aga tuua välja neid gruppide esindajaid, kes muidu oleksid marginaalsed – see on samas just oluline positiivse enesepildi kinnitamiseks, toetuspunkti otsimiseks ühiskonnas.

Milline on Teie kõige erilisem mälestus iseseisvuse taastamisega seoses?

Minu jaoks on kõige olulisem ja elu muutvam sündmus see, et ma läksin 1991. aasta sügisel gümnaasiumisse, iseseisvalt elama ja astusin Eesti esimesse erakooli Pärnus. Ja toona, mul on meeles, poliitiline maailm meid üldse ei kõigutanud. Riigid hakkasid Eestit tunnustama – seegi jäi meist kõrvale. Aga varasemast perioodist, midagi pole teha, Balti kett. Ma ei mäleta seismist, aga mäletan täpselt minekut, bussiga sõitmist, see kõik oli nii tore, emotsionaalne. Positiivses sündmuses osalemine on jäänud olulisena meelde.

Kolmkümmend aastat hiljem paistab, et ise-seisvuse tõelise isa tiitli võistluse, mis algas üsna kohe pärast deklaratsiooni vormistamist ja sellele rahvusvahelise tunnustuse saamist ei ole ikka veel lõppenud. Just isaduse, sest need mõned naispoliitikud, kes asjas üsna määravates rollides osalesid, ei ole eneseupitamise töös oma mees-kolleegeidega ligilähedaselt sama andekad olnud. Lõputu isaduse tuvastamine on seda koomilisem, et rangelt võttes ei ole millegi taastamine ju viljastamisakt, vaid pigem arstitöö, kahjustatud tervisega patsiendi täisväärtusliku elu juurde tagasi aitamine. [---]

Ma ei taha eelöelduga üleminekuperioodil toimunud ning juhtivatel positsioonidel olnute toonaseid tegusid pisendada, aga ühe üksikündmuse pidev ja ülevõimendatult luubi all hoidmine (koos piinlike isikukultuslike detailidega) võib uutele sugupõlvedele, kel oma kogemust sest ajast ei ole, kogu protsessist sootuks vale mulje jätta. 20. august ja ülemnõukogu akt ei ole täisvastus küsimusele, kuidas taastati Eestis demokraatlik ja põhiseaduslik riigikord. See sai võimalikuks ikka hoolsa aastatepikkuse harjutamisega ja ettevalmistustöö tõttu. Nagu eespool viidatud, lihviti valmisolekut oma urgudes kõikvõimalikel viisidel (lugemine, mõtlemine, kirjutamine, ühingute ja koosolekute pidamine, halbadest importkommetest ehk moraalsest allakäigust hoidumine) läbi okupatsiooni aastakümnete. Iseseisvuse juriidiline vormistamine oli vaid viimase klotsi püramiidi tippu asetamine, mis oli võimalik, kuna 1991. aastaks olid kõik püramiidi alumised, laiemad ja toekamad kihid, mis vaba, demokraatliku, turumajandusliku, kodanikualgatusliku jne ühiskonna tunnuseks, juba loodud palju enamal kui vaid embrüonaalsel kujul. Seda olid teinud kümned tuhanded ja aastaid.

Kaarel Tarand

„Väikese töö suur pidu“. Sirp, 20. august 2021

Lavastuse loomise juures olid olulised järgmised teosed:

Marju Lauristin „Punane ja sinine: peatükke kirjutamata elulooraamatust, valik artikleid ja intervjuusid 1970–2009”. Tallinn: Eesti Ajalehed, 2010.

Marju Lauristin, Ene Hiob, Margot Visnap „Marjustini sajand”. Hea Lugu, 2016.

20. augusti klubi „Kaks otsustavat päeva Toompeal (19.–20. august 1991)”. Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1996.

Eve Pärnaste (koostaja ja toimetaja) „Eesti Kongress. Siis ja praegu.” Eesti Vabariigi Riigikantselei, 2000.

Edgar Savisaar „Peaminister. Eesti lähiajalugu 1990–1992”. Kleio, 2004.

Heino Kostabi (koostaja) „Vundamendi taastamine iseseisvale riigile”. Tartu: 2012.

Heino Kostabi (koostaja) „Omariiklust taastamas”. Rebellis, 2001.

Lehte Hainsalu, Rein Järlik (koostajad) „Mitme tule vahel”. 20. augusti klubi, 2011.

Rein Järlik „Eesti valikud”. RiTo 18/2008.

Rein Järlik „Riigi tagasivõitmise ajajoon”. Tartu: Bookmill, 2021.

Kalle Muuli „Isamaa tagatuba”. Tulimuld, 2012.

Kalle Muuli „Vabariigi sünnimärgid. Varjatud murdehetki Eesti poliitikas 1987–2007”. Tulimuld, 2013.

Ilmar Jaks „Augeiase tallid”. Perioodika, 1991.

„Rahvarinne 1988. Kaksikümmend aastat hiljem”. Tallinna Linnavalitsus, 2008.

„Eesti NSV loominguiliste liitude juhatuste ühispleenum, 1.–2. aprill 1988” Eesti Raamat, 1988

Raimo Jõerand, Kiur Aarma „Rodeo. Unistus töötatud maast”. Traumfabrik, 2018.

Jaan Kolberg „Kaks päeva augustis”. Stuudio Navona, 2011.

Indrek Simm „Üle noatera. Narva referendum”. Elisa ja Eesti Televisioon, 2019.

Piret Kriivan, saatesari „Eesti lugu. Äratulek”. Vikerraadio, 2021.

Andres Anvelt intervjuu saates „Ülbed üheksakümnendad”. Vikerraadio, 2017.

Otsus Eesti Riiklikust Iseseisvusest. 20. august 1991.

Eesti Vabariigi omandireformi aluste seadus. 1991.

Eesti Vabariigi põhiseadus. 1992.

Õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise ja kompenseerimise avalduste esitamise ja läbivaatamise ning tõendite esitamise ja hindamise kord. 1991.

Õigusvastaselt võõrandatud vara tagastamise kord. 1993.

Kodakondsuse seadus. 1995.

Jaan Kaplinski „Jaan Kaplinski: Kultuurile oleks väga kasulik, kui ta mingiks ajaks üldse ära keelataks”. Eesti Ekspress, 1.2008.

Lagle Parek „Ma ei tea, kust ma rõõmu võtan. Mälestused”. Tallinn: Kunst, 2010.

Mari-Ann Kelam „Kogu südamest”, SE&JS 2002.

Ülle Aaskivi, Eve Pärnaste (koostajad) „Põhiseaduse tulek”. SE&JS, 2002.

<https://meieparlamentjaaeg.nlib.ee/1941-1991/1967>

pealavameister Oskar Irve
lavameistrid Janno Jaanus, Eerik Nõlvaku,
Jan Kärema
valgusmeistrid Sten Martin Saarest,
Andreas Altmäe
heli- ja videomeister Pille-Riin Langeproon
riietajad Kayre Pärnpuu, Jaanika Idvan,
Marie-Katharine Maksim, Kaja Edovald
grimeerijad Kristel Kärner, Edith Eller,
Marii Lotta, Marit Pruul
elektrik Raivo Valdas

kunstnik-kujundaja Külliki Falkenberg
õmblejad Marvi Idol, Urve Lerman,
Inge Vagiström, Jana Volke
drapeerija Enna Jürine
butafoor-dekoraator Taivo Mürsepp
tisler Toivo Sakk
tisler-dekoraator Juho Kokamägi
konstruktor Andrus Muuga
kostüümilao hoidja Kadri Varblane
dekoratsiooniala juhataja Andres Bergström
lavastusala juhataja Mikk Lagemaa
etendusteenistuse juht Johannes Tammsalu
rekvisiidiala juhataja Karin Tetsmann
kostüümiala juhataja Piret Tang
valgusala juhataja Priidu Adlas
heli- ja videoala juhataja Tauno Makke
grimmiala juhataja Siiri Lauri

kavalehe koostajad Ene Paaver, Mari-Liis Lill,
Piret Jaaks
kavalehe fotod: Kadri Hallik, Emer Värk,
Filmiarhiiv, Vikipeedia, Rahvusraamatukogu, internet
plakati foto autor, plakati ja
kavalehe kujundaja Kadri Hallik

kunstiline juht Hendrik Toompere jr
teatrijuht Rein Oja

täname:

Hannes Rumm, Villu Kangur

Toetajad

Koostööpartnerid

